

leşik hayata geçmede zorlanmalarının bir sonucu olarak ekonomik ve soysal sıkıntılara mâruz kaldılar. 1940'larda tekrar göçebe çobanlığa başlayan ve gevşek bir biçimde de olsa aşiret konfederasyonunu ihya eden Şahsevenler Sovyet işgal güçleri ile ardından 1946'da kurulan demokratik rejime pek çok problem çıkardılar. 1960'tan itibaren bir dizi kanun aşiret organizasyonunu dağıttı. Beylerin yetkileri ellerinden alındı ve şahın toprak reformu beylerin gücünü sarstı. Aynı zamanda dağlık araziler devletleştirildi. Eski otlaklarına dönmek için izin almaya mecbur kalmaları ve göç esnasında deve yerine kamyon kullanmaları göçebeleri daha geniş ekonomik ve politik bir yapının içine çekti. Mugan'da yeni sulama şebekesi inşa edildi. 1970'lerde tarım endüstrisinin gelişmesi göçebelerin büyük kısmının yerleşik hayata geçmesini kolaylaştırdı.

1978-1979 İran İslâm Devrimi'ne Şahseven göçebelerinin az bir kesimi iştirak etti. Yerleşik aşiret halkları Mişkinşehr gibi yerlerdeki olaylara ve Mugan'daki grevlere katıldılar. Bu olaylarda Şahsevenler'den birçok kişi öldü. Pek çok eski bey öldürüldü, bazıları sürgüne gönderildi. Şahseven ismi resmî olarak İlseven şeklinde değiştirildi. Ancak kendileri hiçbir zaman bu yeni adı kabul etmediler. 1992'den itibaren resmîyette de az kullanılır oldu. Göçebe çobanlık İran'ın diğer yerlerinde olduğu gibi Şahsevenler arasında da kısmen canlandı. 1986 göçebelerin sosyoekonomik sayımında Şahseven göçebelerinin sayısı 1960'lı yıllarda olduğu gibi 6000 aile civarındaydı. 1990'ların ortalarında Mugan'da ve dağlık bölgedeki Şahsevenler'in otlaklarının başkaları tarafından ele geçirilmesi üzerine hayvancılıkla uğraşan göçebelerin artık varlığını eskisi gibi sürdürmediği anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Schweizer, "Nordost-Azerbaidşan und Shah Sevan-Nomaden", *Strukturwandlungen im Nomadisch-Bäuerlichen Lebensraum des Orients* (ed. E. Ehlers v.dğr.), Wiesbaden 1970, s. 83-148; N. Tapper, "The Women's Sub-Society among the Shahsevan Nomads", *Women in the Muslim World* (ed. L. Beck - N. Keddie), Cambridge 1978, s. 374-398; R. Tapper, *Pasture and Politics: Economics Conflict and Ritual among Shahsevan Nomads of Northwestern Iran*, London - New York 1979; a.mlf., *Frontier Nomads of Iran: A Political and Social History of the Shahsevan*, Cambridge 1997; a.mlf., "Shahsevan in Safavis Persia", *BSOAS*, XXXVII/2 (1974), s. 321-354; a.mlf., "Shahsevan", *EI²* (İng.), IX, 221-225; A. A. Shamim, "Shahsevan", *Encyclopaedia of the World Muslims* (ed. N. Kr. Sing - A. M. Khan), Delhi 2001, VI, 1288-1291.

RICHARD LIONEL TAPPER

ŞAHSİYET

(الشخصية)

Sözlükte "fert, kişi, birey" anlamındaki şahstan oluşturulmuş yapma masdar olan şahsiyyetin kökü şuhûs "yükselmek, uzaktan görünmek", şahâset ise "irileşmek, büyümek" demektir (*Lisânü'l-'Arab*, "şhş" md.). Şahıs bu anlamlarıyla felsefe ve mantık kitaplarında kullanılırsa da (meselâ bk. İbn Sînâ, s. 341, 387, 595-596, 705, 708) şahsiyet kelimesi modern psikolojinin bir terimi olup buna klasik İslâmî kaynaklarda rastlanmaz. Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde bu kökten türemiş kelimeler geçmekle birlikte (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "şhş" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "şhş" md.) bunların şahsiyetle anlam ilişkisi yoktur. Öte yandan gerek Kur'an'da ve hadislerde gerekse İslâm kaynaklarında insan kişiliğiyle ilgili bazı kavramlar yer alır. Bunların en kapsamlısı olan nefis sözlükte "kişi, şahıs, zat, benlik" gibi anlamlarda kullanılmakta (*Lisânü'l-'Arab*, "nfs" md.), terim halinde kişiliğin iç yapısını, bedenî ve ruhî boyutuyla insan benliğinin eğilimlerini, ruhsal hayatın bütünü ve beşerî kişiliği ifade etmektedir. Benlik ve kişiliği oluşturan bütün yapılar, yeti (meleke) ve yetenekler, fonksiyon ve süreçler nefis kavramına girer (*Mu'cemü elfâzi'l-Kur'an*, I, 521-522; İbn Kayyim, s. 218-219). Bunun yanında tab', garîze, mizâc, hulk, seciye, şâkile gibi kişiliğin çeşitli yönlerini anlatan kelimeler İslâm kaynaklarında geçmektedir. Sözlükte "yaratılış, tabiat; içgüdü" gibi anlamlara gelen garîze terim olarak "kişilik özelliklerinin kaynağını meydana getiren meleke, bir canlınin tabiatından kaynaklanan eğilimlerinin bütünü" diye tanımlanır. Garîze gibi tab' ve tabiat da kişiliğin doğuştan gelen temel unsurlarını ifade eder. Fahrreddin er-Râzî'ye göre insan akıl, hikmet, tabiat ve şehvetten oluşan bir varlıktır (*en-Nefs ve'r-rûh*, s. 4). İslâm ahlâkçıları insanın her bakımdan gelişip olgunlaşmasının tabiat ve sanat denilen iki temele dayandığını söyler. Allah vergisi ve irade dışı olan tabiat doğuştan sahip olunan özellikler, yetenekler ve davranış eğilimleridir, bunların her birine garîze denir. Sanat ise kişinin kendi tercihleri, yaşantıları ve etkileşimleri sonucu elde ettiği ikinci tabiat ve karakterdir (Kınalızade, I, 150-153; Mehmed Fâzıl, s. 66-67). Şahsiyetle ilgili diğer bir terim hulkter (çoğulu ahlâk) ve "tabiat, yaratılış, seciye" anlamlarına gelir (*Lisânü'l-'Arab*, "hlk" md.); daha çok "yerleşik huy, karakter, tabiatın

gelişmiş şekli" diye tanımlanır. Kur'ân-ı Kerim'de bir âyette geçen şâkile (el-İsrâ 17/84) sözlükte "hissî ve mânevî sûret" demektir (*Mu'cemü elfâzi'l-Kur'an*, II, 30); terim olarak "tabiat, âdet, ahlâk, seciye, mizâc, karakter" gibi daha çok ahlâkî kişilikle ilgili anlamlarda kullanılmaktadır (El-malîlî, V, 3197).

Batı dillerinde şahsiyet kavramı "personality" (İng.), "personnalité" (Fr.) kelimeleleriyle ifade edilir. Şahsiyet ve onunla ilgili benlik, kendilik, kimlik gibi kavramlar Türkçe'de ve modern Arapça'da kullanılmaktadır. Karakter ise daha çok ahlâk ağırlıklı bir anlam içerir. Şahsiyetle karakterin en önemli farkı, şahsiyetin bir kişiyi tanımlayan ve hem doğuştan gelen hem de sonradan kazanılan özellikleri ihtiva etmesi, karakterin ise kalıtsal etkiler, soydan gelen özellikler ve olgunlaşmanın bütününden oluşmasıdır (Sillamy, s. 52-53). Buna göre karakter şahsiyet kavramına dahildir. Karakterli insan davranışlarını toplumun değer yargılarına uygun biçimde yönetebilen, değerler sistemini içselleştirmiş olan kimsedir. İslâmî literatürde yeni bir kavram olan karakteri müslüman müelliflerin bazıları seciye (İsmail Fenni, s. 77-78; Tunç, s. 315), bazıları hulk ile karşılamıştır. Ahmed Naim'e göre karakter Arapça'daki hulk kelimesinin tam karşılığıdır, bunu seciye ile karşılamak doğru olmaz; çünkü karakterler gibi ahlâkın da iyisi ve kötüsü bulunur, seciyenin ise kötüsü yoktur (Fonsegrive, s. 55). Modern Arapça sözlüklerde karakterin hulk kelimesiyle karşılandığı görülmektedir (meselâ bk. Hifnî, I, 132; Bedevî, s. 56, 279). Bu yaklaşımdan hareketle ahlâk ilmini "insan karakterinden bahseden ilim" diye tarif edenler olmuştur (Kam, s. 9, 11).

Başta ahlâk ilmiyle ilgilenenler olmak üzere müslüman âlimler insan şahsiyetinin yapısı, gelişimi ve bununla ilgili kavramlar üzerinde günümüzde de geçerli olan görüş ve değerlendirmeler ortaya koymuşlardır. Nitekim şahsiyetin ve karakterin hem doğuştan getirilen hem de çevre ile etkileşim içerisinde geliştirilip kazanılan özelliklerden meydana geldiğine dair zamanımızdaki anlayış müslüman âlimler tarafından da benimsenmiştir. Gazzâlî'ye göre insan tabiatı dört unsurdan oluşur ve bunlar onun bütün psikolojik eğilimlerinin, ilgi ve davranışlarının kaynağını teşkil eder. Rabbâniyet, behîmiyet (hayvâniyet), sebûiyet ve şeytâniyet diye sıralanan bu unsurlardan rabbâniyet bağımsızlık, üstünlük, başarılı olma, engelleri aşma, amacına ulaşma, önder olma, sevilme ve be-

genilme gibi istek ve eğilimlerin çıkış kaynağı, psikolojinin adlandırmasıyla "kendini gerçekleştirme" melekesidir. Behîmiyet beslenme, boşaltım, teneffüs, cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçların tatmini yönündeki davranışların esasıdır; bütün bu istekler şehvet kelimesiyle ifade edilir. Sebûiyet öfkelenme, saldırma, tahrip etme gibi davranışların kaynağıdır; buna gazap gücü de denir; günümüz psikolojisi bunu "saldırganlık dürtüsü" diye adlandırır. Şeytâniyet aldatma, hile yapma, kötülüğü iyilik gibi göstermeye çalışma, akıl ve düşüncüyü kötülük yolunda kullanma eğilimlerini meydana getirir. Gazap ve şehvet bakımından hayvanla insan tabiatı ortak iken benlik bilinci, akıl ve düşünce ile kötülük yapma gücü yönünden insan tamamen kendine özgü bir türdür (*İhyâ*², III, 10). Aynı şekilde İbn Haldûn'un, çeşitli ırk ve milletlerde görülen farklı mizaç ve karakter tiplerinin oluşmasında iklimler, besinler, geçinme ve beslenme biçimleri gibi faktörlerin etkisinin bulunduğu yönündeki tezi bugün geçerliliğini korumaktadır. Ona göre kişilerin uğraştıkları iş ve meslek kollarının, toplumsal konumlarının kişilik ve karakterinin şekillenmesinde önemli etkileri bulunmaktadır. İbn Haldûn bu açıdan çeşitli mesleklere göre şahsiyet ve karakter tahlilleri yapmaktadır. Ayrıca toplumdaki yönetim tarzının insanların kişilik ve karakter yapıları üzerine önemli etkileri vardır. Eğer yönetim âdil ve yumuşaksa böyle bir yönetim altında yaşayan kimselerde kendine güven duygusu gelişir. Buna karşılık zulme, zor ve baskıya dayanan, aşırı otoriteye ve cezaya başvuran bir yönetimde yaşayan kimselerde korku hâkim olur; direnme ve metanet gücü ortadan kalkar, aşağılık duygusu, kendine güvensizlik ve bağımlılık eğilimi gelişir. Böyle bir şahsiyet yapısıyla yetişen bireylerin oluşturduğu toplulukta yenileşme ve gelişme olmaz; tutuculuk, katılık ve gerilik hâkim olur (*Mukaddime*, s. 82-91, 123-127, 372-374, 394, 396, 399).

İslâm âlimleri eski milletlerin geliştirdiği, insan şahsiyeti ve karakteri konusuna yoğunlaşan bazı bilgi dallarına da ilgi duymuşlar, bunları kendi geleneklerine katmışlardır. Aristo'ya atfedilen *Phisionomica* adlı eserde insandaki sabit yüz çizgileri incelenerek şahsiyet ve karakter şekilleri hakkında sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Yunan filozofları arasında yerleşmiş olan bu görüşte hâkim eğilim hayvanların çehre biçimleri, onlarda bâriz şekilde görülen mizaç ve karakter vasıfları ve bunlara tekabül eden bedenî özellikler

insanların aynı türden özellikleri arasında bir uygunluk bulmaya çalışma ve bu sayede insanların karakterleri hakkında bir hüküm verme yönündedir. Bazı fizyonomi bilgileri, bu araştırmaları çeşitli milletlere ve ırklara genelleştirip ortak çehre şekillerinden onlara has millî karakterleri meydana çıkarmaya uğraşmışlardır. İslâm dünyasında "ilm-i sîmâ, ilmü'l-esrâr, ilmü kıyâfetü'l-beşer, ilmü'l-firâse" gibi isimler altında birçok eserin varlığı bilinmektedir. Bunların konusu insanın organlarının özelliklerinden ve dış görünüşünden onun huy, mizaç, şahsiyet ve karakter özelliklerini tesbit etmektir. Yarı ilmi, yarı edebî olan, istidâl ve akıl yürütmeden çok sezgi, tahmin, şahsî gözlem ve tecrübeye dayanan bu bilgilerin yer aldığı çalışmalar yakın zamanlara kadar sürdürülmüştür. Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin *Risâle fi'l-firâse* adlı eseri bu konuda yazılmış ilk örneklerden biridir. Fahreddin er-Râzî'nin *Kitâbü'l-Firâse*'si türün en iyi eserlerinden kabul edilmektedir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin 148 ve *et-Tedbirâtü'l-ilâhiyye*'nin sekizinci bölümünü bu konuya ayırmıştır. Erzurumlu İbrâhim Hakî'nin *Kıyâfetnâme*'si bu türdeki eserlerin en ünlüsüdür (bk. KIYÂFETNÂME). Bu eserler günümüz bilim çevreleri tarafından benimsenmemektedir. Bugün şahsiyet araştırmaları psikanalitik, ayırıcı özellik, biyolojik yaklaşım, insancıl yaklaşım, davranışsal / sosyal öğrenme yaklaşımı, bilişsel yaklaşım gibi teoriler çerçevesinde sürdürülmektedir. Bedenle irtibatlı yorumlara ise en çok psikanalitik teoride içgüdüler ve dürtüler, biyolojik teoride genetik kalıtıma bağlı mizaç karakterleri seviyesinde yer verilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mu'cemü'lfâzî'l-Kur'âni'l-Kerim, Kahire 1390/1970, I, 521-522; II, 30; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş./1985, s. 341, 387, 595-596, 705, 708; Gazzâlî, *İhyâ'ü'ulûmi'd-dîn*, İstanbul 1318, III, 10; Fahreddin er-Râzî, *en-Nefs ve'r-rûh* (nşr. M. Sagîr Hasan el-Ma'sûmî), Lahor 1388/1968, s. 4, 51-74; İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, Riyad 1386/1966, s. 218-219; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut 1402/1982, s. 82-91, 123-127, 372-374, 394-396, 399; Kinalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak 1248, I, 58-65, 150-153; Mehmed Fâzîl, *İlm-i Ahlâk*, İstanbul 1329, s. 66-67; G. L. Fonsegrive, *Mebâdî-i Felsefeden Birinci Kitap: İlmü'n-nefs* (trc. Ahmed Naim), İstanbul 1332, s. 55, ayrıca bk. Lugatçe; Ömer Ferit Kam, *Mebâdî-i Felsefeden İlm-i Ahlâk*, Ankara 1339-41, s. 9-11; İsmail Fenni, *Lugatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 77-78; Mustafa Şekip Tunç, *Felsefe Dersleri: Ruhîyat*, İstanbul 1926, s. 314-324; Elmâllî, *Hak Dini*, V, 3197; E. Kretschmer, *Beden Yapısı ve Karakter* (trc. Mümtaz Turhan), İstanbul 1949; H. Piéron, *Vocabulaire de la psychologie*, Paris 1963, s. 56-57, 291, 396; N. Sillamy, *Dictionnaire de la psychologie*, Paris 1967, s. 52-53, 216-217, 276; Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul 1978, s. 254 vd.; Abdülmün'im el-Hifnî, *Meusû'atü 'İlmi'n-nefs ve't-tahlîlü'n-nefsi*, Beyrut 1978, I, 132; Ahmet Zekî Bedevî, *Mu'cemü muştalahâtü'l-'ulûmi'l-ictimâ'iyye*, Beyrut 1982, s. 56, 279, 311-312, 422; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul 1991, s. 403-407; Ahmet Avni Konuk, *Tedbirât-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahralı), İstanbul 1992, s. 217-226; E. Spranger, *İnsan Tipleri: Bir Kişilik Psikolojisi* (trc. Ahmet Aydoğan), İstanbul 2001, s. 271 vd.; Hayatî Hökelekli - Turgay Gündüz, "Üstün Yetenekli Çocukların Karakter Özellikleri ve Değerler Eğitimi", *1. Türkiye Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi: Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2004, s. 131 vd.; J. M. Burger, *Kişilik* (trc. İnan Deniz - Erguvan Sanoğlu), İstanbul 2006, s. 22-25; J. Feist - G. J. Feist, *Theory of Personality*, New York 2006; Âmil Çelebi-oğlu, "Kıyâfet (t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrâhim Hakî'nin Kıyâfetnâmeleri", *EFAD*, sy. 11 (1979), s. 305-323.

HAYATİ HÖKELEKLI

ŞAİR

(الشاعر)

Sözlükte "bir şeyi bütün incelikleriyle bilmek, sezerek vâkıf olmak; ölçülü ve âhenkli söz söylemek" anlamlarındaki şî'r kökünden türeyen şâir kelimesi "nesne ve olaylara bilerek ve sezerek vâkıf olan, ölçülü ve âhenkli söz söyleyen" demektir. Terim olarak "bilgi, sezgi, duygu ve heyecanlarını ölçülü ve âhenkli biçimde ifade eden kimse" şeklinde tanımlanabilir. Zamanımıza şiiirleri ulaşan kadim Arap şairleri İslâmiyet'ten 150-200 yıl öncesine dayanırsa da mevcut örneklerin gelişme süresi 2000 yıldan az değildir. Dil bilgileri II. (VIII.) yüzyılın sonlarından başlayarak şairleri tabakalara ayırmışlar, İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846 [?]) başta olmak üzere bazı edipler bu konuda müstakil eserler yazmışlardır. Ebû Ubeyde ile Asmaî'nin şairleri Câhiliî, İslâmî ve muhadramî diye üç grup halinde ele aldıklarını söyleyen İbn Sellâm Câhiliyye şairlerini on üç, İslâm şairlerini on tabakaya ayırmıştır. Onun çağdaşı Ebû Temmâm'ın *Fuḥūlü's-şu'arâ*² adlı eserinde de yukarıdaki üç grup yer alır. Muhadram, Câhiliyye devrinde ve İslâmî dönemde yaşayıp şiiir yazmış olanlar, İslâmî şairler ise sadr-ı İslâm'da ve Emevî devrinde yaşayanlardır. Uzun Abbâsî dönemi içinde şairler, saf Arap olma veya yabancılaşma ölçülerine göre şiiirlerinin dilde delil sayılıp sayılmayacağı tartışmalarıyla müvelled (saf Arap olmayan), muhdes (çağdaş) veya müteahhir (son dönemde yaşayan)